

5. Марук, У. Страус / У. Марук // Яршы плялі кашы / У. Марук. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2017. – С. 21.
6. Наркевіч, А. І. Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы / А. І. Наркевіч. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1976. – 248 с.
7. Пісьмянкоў, А. Чаму вожык не стрыжэцца? / А. Пісьмянкоў, мал. А. Сакалоўская. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2016. – 18 с.
8. Скарынкін, У. Дзе і як жыве Нептун?: вершы са слоўнічкам: [для малодшага школьнага ўзросту] / У. Скарынкін. – Мінск : Пачатковая школа, 2014. – 93 с.
9. Хадановіч, А. Мама хвалюецца // Нататкі таткі : вершы / А. Хадановіч. – Мінск : Медыял, 2015. – С. 54–55.
10. Шупо, М. І. Птушыная азбука / М. І. Шупо. – Мінск : Пачатковая школа, 2018. – 40 с.

Марыя Дарашкевіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
(г. Мінск, Беларусь)*

СЕМАНТЫЧНЫ ДЭЙКСІС «БЕЛАРУСКАСЦЬ» ЯК СПАСАБ АКТУАЛІЗАЦЫІ КАНЦЭПТУ «БЕЛАРУСЬ»

Для адлюстравання ментальнасці нацыі і рэпрэзентацыі ў мове канцэптуальнага значэння назвы тэрыторыі яе пражывання аўтар аналізуе сэнсавыя напаўненне семантычнага дэйксісу «беларускасць» у СМІ Рэспублікі Беларусь.

Ключавыя словы: канцэпт «Беларусь»; семантычная кандэнсацыя; дэйксіс «беларускасць»; актуалізацыя канцэпту «Беларусь»; нацыянальная ідэя.

Функцыянаванне мовы залежыць не толькі ад інтралінгвістычных, але і ад экстралінгвістычных фактараў. Пры перадачы думкі выкарыстоўваюцца веды пра сацыяльны кантэкст, свет, адрасата, прынцыпы маўленчых зносін і г. д. Як адзначае У. Звягінцаў, прадметам даследавання лінгвістыкі выступае сутнасць моўнага знака, пад чым разумеюць «гістарычныя, культурныя, нацыянальныя ўмовы і ўсю сукупнасць чалавечых ведаў і вераванняў, у межах якіх адбываецца функцыянаванне мовы і якія робяць уплыў на выкарыстанне мовы і на адносіны да яе» [1, с. 8]. Усе гэтыя «веды і вераванні» знаходзяць адлюстраванне ў канцэпце як адзінцы ў свядомасці чалавека, якая вызначае яго культурна-нацыянальнае ўяўленне пра рэчаіснасць.

Ключавой адзінкай беларускай свядомасці традыцыйна лічыцца канцэпт «Беларусь», а аналіз яго вербалізацыі дазваляе ўвасабіць

духоўны патэнцыял нацыі, выявіць асноўныя рысы народнага характару і менталітэту, прасачыць змены светапогляду беларусаў. Існуе шмат спосабаў актуалізацыі канцэпту «Беларусь», адзін з іх – апеляцыя да семантычна скандэнсаванага слова як своеасаблівага дэйксісу ведаў пра рэчаіснасць.

Семантычная кандэнсация дазваляе дастаткова дакладна рэпрэзентаваць інфармацыю, выкарыстоўваючы абмежаваны набор моўных сродкаў. Гэта з’ява заснавана на здольнасці свядомасці носьбіта мовы чляніць словы, што дазваляе дэкадзіраваць закладзеныя ў ім семы. Скандэнсаванасць сэнсу ў адной лексеме, семантычная сцісласць перадачы пэўных паняццяў – тыповыя з’явы для беларускай мовы. Паводле В. Іўчанкава, «квантытатыўнасць адзначанай з’явы (семантычнай кандэнсцыі. – М. Д.) ужо паказвае на катэгарыйнасць і спецыфіку семантычных працэсаў, уласцівых беларускаму маўленню. Тым больш што па сваіх вартасцях, камунікатыўных і выяўленчых магчымасцях гэтыя лексемы выразна паказваюць на праявы этнапсіхалагічнага складу (ментальнасці) беларускага народа, асабліва сці яго разумова-маўленчай дзейнасці» [3, с. 74]. Сэнсавое напаўненне семантычнага дэйксісу «беларускасць», што гістарычна замацавалася за ім у свядомасці беларусаў, аптымальна падыходзіць не толькі для адлюстравання ментальнасці нацыі, але і для рэпрэзентацыі ў мове канцэптуальнага значэння назвы тэрыторыі яе пражывання. Значыць, «беларускасць» можна разглядаць як спосаб актуалізацыі канцэпту «Беларусь». В. Самусевіч канстатуе: «Разумнае ўключэнне ў тэкст нацыянальных канцэптаў дапаможа скіраваць яго на зацікаўленасці грамадства і асобнага чытача» [5, с. 130].

У слоўніках паняцце «беларускасць» амаль не прадстаўлена. У працы А. Каўруса «Словаклад: слоўнік адметнай лексікі» гэтае паняцце тлумачыцца як «сукупнасць характэрных прыкмет беларускага» [4, с. 41]. Беларуска-рускія анлайн-слоўнікі (translate.academic.ru, dicipedia.com, classes.ru) вызначаюць яго як «прыналежнасць да Беларусі». Аднак гэтыя дэфініцыі не даюць магчымасці ўсебакова прааналізаваць актуалізацыю канцэпту «Беларусь» праз семантычны дэйксіс «беларускасць». Дасягнуць мэты дапамагае зварот да медыякантэнту беларускіх СМІ, бо нацыянальныя канцэпты часта выкарыстоўваюцца журналістамі для сугестыі. У медыятэксце – актыўнай тэкстаўтваральнай платформе – узнікаюць семемы, вымушаныя кантэкстам. Яны арганізуюць імавернасную эпідымгу, якая ў маўленчай практыцы можа развіцца ў сему. Прафесар В. Іўчанкаў слушна адзначае: «Публіцыстычнае

маўленне вызначаецца высокай частотнасцю лексічнай практыкі і тэкстаўтваральнай актыўнасцю журналіста – правадніка грамадскай камунікацыі, інтэнсіўнага носьбіта мовы, які стыхійна выражае моўны густ эпохі, а таксама... фарміруе яго. Такім чынам, творчасць СМІ выступае ў ролі прадвесніка, а далей і выразніка ўзнікнення пэўных маўленчых тэндэнцый, замацавання заканамернасцей развіцця мовы» [2, с. 38].

Для вызначэння семічнай структуры дэйкісу «беларускасць» і механізму узаемазалежнасцей у ім было даследавана 30 матэрыялаў з рэспубліканскіх СМІ за 2018 год.

Паняцце «беларускасць» у тэкстах айчынных журналістаў нельга разглядаць асобна ад паняцця «нацыянальная ідэя». Нацыянальная ідэя – уяўленне пэўнай этнічнай супольнасці пра сябе – дазваляе ўвасобіць самабытнасць гэтай супольнасці і аб’яднаць народ у адзіную сацыяльную цэласнасць.

Вяўленне нацыянальнай ідэі мае гістарычнае значэнне для фарміравання нацыянальнай самасвядомасці народа. Гэта катэгорыя складаецца з наступных кампанентаў: самаўспрыманне, самарэфлексія, самаўяўленне, самаідэнтычнасць. У беларускай нацыянальнай ідэі ўсе гэтыя складнікі рэпрэзентуюцца ў адным паняцці – «беларускасць»: *Менавіта тады і распачалася, уласна кажучы, асветніцкая дзейнасць Магдалены Радзівіл на ніве **беларускасці*** (Народная газета. 23.02.2018); *Караткевіч – мастак тэмпераменты, увабраў у сябе не толькі **беларускасць**, але і гісторыю сусветнай літаратуры* (Літаратура і мастацтва. 28.09.2018); *Асаблівы акцэнт на **беларускасці** дзякуючы персанальна вашым намаганням зроблены ў 2011 годзе. З гэтага часу школа носіць імя Янкі Купалы* (Сельская газета. 04.01.2018).

Беларускасць заключае ў сабе асабліваасці асэнсавання рэальнасці і самога суб’екта. Таму ў тэкстах СМІ аўтары вельмі часта акцэнтуюць увагу на праблеме захавання дэйкісу «беларускасць» і развіцця: *Шчырыя духоўныя пачуцці – нафас многіх сучасных твораў, якія валодаюць магутным выхаваўчым патэнцыялам. Задачы творцаў – утрымаць **беларускасць**, духоўнасць; паказаць перспектыву развіцця асобы, дапамагчы чалавеку ў вырашэнні яго канфліктаў з грамадствам і з самім сабой* (Літаратура і мастацтва. 04.07.2018).

Паняцце беларускасці – ядро канцэпту «Беларусь». Яго можна разглядаць як групавое, агульнанацыянальнае самавызначэнне народа ў кантэксце яго сацыяльна-гістарычнага развіцця: *Францыск Скарына, Сімяон Полацкі, Мікола Гусоўскі, Ігнат Дамейка, Іван Фёдарав*

(першадрукар з роду Рагозаў, сам – з Вілейшчыны), Адам Міцкевіч, Тадэвуш Касцюшка, Міхал Клеафас Агінскі, Аляксандр Грын, Мікалай Пржэвальскі, Адольф Янушкевіч, Валянціна Церашкова, Павел Сухі, Юры Алеша, Дзмітрый Шастаковіч, Валянцін Капцюг... Па розных прычынах пра **беларускасць** некаторых з іх гаварыць у свой час не прынята было – але ж цяпер іншая пара (Голас Радзімы. 01.10.2018).

Змест семантычнага дэйкісу «беларускасць» не абмяжоўваецца толькі нацыянальнай прыналежнасцю. Беларускія журналісты пашыраюць гэтае паняцце, уключаючы ў яго і засваенне чалавекам беларускай культуры, валоданне беларускай мовай, ментальнасць, веданне гісторыі, міфалогіі Беларусі і інш. Нават удзел у мерапрыемствах, прысвечаных краіне, уводзяцца рэспубліканскімі выданнямі ў змест паняцця «беларускасць» і актуалізуюць канцэпт «Беларусь»: *Заслugoўваюць навагі тыя асяродкі **беларускасці** ў замежжы, дзе ствараюцца беларускія школы, класы, працуюць нядзельныя школы, праводзяцца беларускія фэсты, Дні беларускай культуры* (Голас Радзімы. 08.02.2018); *Акцэнт у гэтых маштабных праектах зроблены на **беларускасць**: этнаграфію, гісторыю і гістарычную рэканструкцыю, наш менталітэт і беларускую міфалогію* (Звязда. 28.07.2018).

Такім чынам, рэпрэзентацыя журналістамі беларускіх СМІ семантычнага дэйкісу «беларускасць» для актуалізацыі канцэпту «Беларусь» значна пашырае дэнататыўнае значэнне гэтага слова. Беларускасць – не проста сукупнасць характэрных прыкмет беларускага ці прыналежнасць да Беларусі, гэта праявы разумова-маўленчай дзейнасці грамадства, што ўключае кожнага ў культуралагічны, этнапсіхалагічны асяродак побыту народа.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Звегинцев, В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 248 с.
2. Іўчанкаў, В. І. Дыскус беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту / В. І. Іўчанкаў. – Мінск : БДУ, 2003. – 257 с.
3. Іўчанкаў, В. І. Медыярыторыка : рытарычныя асновы журналістыкі, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту, дыкурсны аналіз сродкаў масавай інфармацыі : курс лекцый / В. І. Іўчанкаў. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – 280 с.
4. Каўрус, А. Словаклад : слоўнік адметнай лексікі / А. Каўрус. – Мінск : Выдавецкі дом «Звязда», 2013. – 328 с.
5. Самусевіч, В. М. Беларускія СМІ ў лагасферы нацыянальнай культуры / В. М. Самусевіч ; навук. рэд. М. П. Карповіч. – Мінск : БДУ, 2012. – 163 с.